

Kritika, nyilvánosság, ízlés
a Magyar Museum programjában

Rájnys József 1789-ben kiadott Vergilius-fordításához a Baróti Szabó Dávid ellen írott *Sisakos, paizsos, kardos mentőíráson* túl egy *Tóldalékot* is csatolt,¹ amelyben a Magyar Museum első számáról fejt ki véleményét. Ebben persze elsősorban Baróti Szabó Dávidot és annak Milton-fordítását kritizálja, de egyúttal a fordítás elvi kérdéseiben is különvéleményét hangoztatja, szembefordulva Batsányi tanulmányának koncepciójával. A megtámadtatásra Batsányi válaszolt a harmadik szám mintegy felét kitevő *Tóldalékban*.² A bevezetőben Batsányi kiemeli Rájnis személyeskedő hangnemét, s felülemelkedve azon a kritikairás elvi kérdéseit veti fel általában.³ A kritika helyéről és szerepéről folytatott korabeli vitában csak nagyon kevesek képviselték teljesen következetesen a művek nyilvános megvitatásának szükségességét, mondhatni, a kor meghatározó szereplői között lényegében a Magyar Museum két ifjú szerkesztőjére korlátozódott e kör.

A Magyar Museum Batsányi-féle *Bé-vezetésében* és Kazinczy *Előbeszédében* is úgy említődik a kritika, mint a modern értelemben vett irodalmi nyilvánosság egyik meghatározó eleme és motorja, igaz, ezt Kazinczy az összeálló társaság tagjainak öntevékenységeként írja le, míg Batsányi inkább a Tudós Társaságnak mint szervezetnek teszi feladatává.⁴ Batsányi további tanulmányaiban és programírásaiban a korszakban a legkövetkezetesebben képviseli a kritika szükségességének a gondolatát, elvetve a fokozatosság elvét. „A közre-eresztett Könyveknek illetén szabad és nyilván való meg-ítélése – olvashatjuk Batsányi Bessenyeiről írott tanulmányában –, mivel nagy a haszna, minden mái tudós Nemzeteknél szokásba jött. Az írónak (bár még olyan nagy és különös elmével bírjon-is ő) éppen nem válik ez betstelenségére, és mind addig helytelen lészen neheztelése, valameddig munkájának Meg-ítélője az illendőség határait által nem hágja, és a hibáknak meg-jegyzésében elő-forduló állításait józan okokkal támogattya. Meg-fogyatkozott természetünk nem hozhat minden pontban tökéletes munkát. Több szem többet lát; s azért-is a ki-mutatott s meg-bizonyított hibának meg-esmérése s jobbítása soha sem válik a Szerzőnek kissebbségére; a fel-fútt magameg-hittség pedig mindenkor.”⁵ Szerkesztési elveikben törekszenek a kritika meghonosítására, az első két számban két recenzió és egy recenzió értékű írás kapott helyet Kazinczy tollából, a továbbiakban pedig Batsányi, noha ezekhez hasonló kritikát nem írt, könyvismertetést mégis közölt Báróczi röpiratáról, illetve meghonosította a közleményekhez csatolt kommentáló-vitató szerkesztői jegyzet műfaját.

Álláspontjukat az időnként erős ellenérzések, sértődések sem befolyásolják. Mindez persze elsősorban Kazinczyt érinti, hiszen ő adta közre az első recenziókat. Leveleiben meglehetősen dacosan válaszol az őt ért bírálatokra, de a folyóirat hasábjain elvileg fogalmazza meg véleményét. Ha a recenzens mentes minden személyes érdekeltségtől és hangneme tisztán szakmai, nem személyeskedő, akkor Kazinczy szerint nemcsak megengedhető az éles fogalmazás, de egyenesen szükséges: „nékem az elég, hogy szívem

¹ *Magyar Virgilius*, Pozsony, 1789; új kiadásban: PENNAHÁBORÚK, 1980., 111–161., 163–179.

² MUSEUM, 2004., I. 153–187.

³ Itt most csak ennek rövid tárgyalására vállalkozhatunk.

⁴ Jól érzékelhető e különbség az egyébként nagyon hasonló szövegezésű rész mondattani alanyának különbségében: „SZÜKSÉGÜNK vagyon mi-nékünk ilyen egy Társaságra; mely a közre-botsátott munkákat próba-kövére húzván, a józan Criticának szövétnékével, minden részre-hajlás nélkül, meg-visgállya” írja Batsányi, míg Kazinczy eredetijében a következő változat szerepelt: „egy néhány Hazája szeretetitől megihletett barát egyűvé áll, s [...] a közrebocsátott munkákat a Critica szövétnékével megvisgálja” (MUSEUM, 2004., I. 14., 505.).

⁵ MUSEUM, 2004., I. 77.

bizonyosságát el-nyerhettem az eránt; hogy valamint javallásaim minden hízelkedéstől menttek valának, olyan menttek voltak minden személyes idegenségtől, büszkeségtől s más nemtelen indulatoktól Gántsolásaim-is. Azt sints okom meg-bánni, hogy egy 's két jegyzéseim élesek voltak, mert a Recensió természeti azt, más Nemzeteknek példájok szerint-is, meg-kívánja.”⁶ A recenzió ugyanis a közönség érdeklődésének felkeltésére és egyben orientálására szolgál, s ily módon az elérhető közhaszon egy nagyobb összefüggésben kompenzálja az egyén által elszenvedett sérelmeket. Mindazonáltal a gondolatmenet végén is szükségesnek tartja hangsúlyozni, hogy „szemem előtt lessz mindenkor, hogy az írás fogatkozásaival együtt az Író személlye nevettségessé ne tétetessék; mellyről úgy tartom eléggé bátorságossá téssen az mindeneket, hogy Recensióim soha sem fognak nevem nélkül meg-jelenni. Ki teszi-fel tehát fölöllem, hogy személyemet a Meg-sértettnek meg-támadásául ki-tenni, és nyúgodalmamat fel-háborítatni akarnám?”⁷

Ugyanezt hangsúlyozza Batsányi is a *Tóldalékban*, amit Rájnis recenziójára válaszul készített, nyilvános vitára kelve vele. Rájnist, aki a személyes becsületet összekeverte a szakmai kérdésekben kifejtett állásponttal, szinte hitvitázói hevület fűtötte.⁸ Batsányi ezt a magatartást elvileg minősítette elfogadhatatlannak: „ki ne tartson egy olyan emberrel ki kötni, a ki a leg-ártatlanabb ellenkezést-is kötődésnek, garázdaságnak, az övétől különböző értelmet oktalanságnak nevezi, és tartya? a ki az ő vetekedő társának egy egész Országra bűdös hírét terjeszti? De én, bízván ügyemnek igazságában, mind ezen fenyegetődzéseidre keveset hajtok. Sokkal szabadabb a Tudósoknak Társasága, hogy-sem az illy Diktátori hatalmaskodást el-szenvedhetné. [...] Mindenkor szemem előtt fogom azt viselni, melly tisztelettel és mértékletességgel kellessék azon Itélő-szék előtt meg-jelennünk, a mellynél most ügyünket folytatni akarjuk.”⁹ A személyes motívumok kizárása és a nyilvános kritika és vita jogának deklarálása mellett azonban egy további fontos újdonsága is van Batsányi szövegének: a kritika szükségességének összekapcsolása az ízlés fogalmával.

A kritikairás kapcsán vitázó felek ugyanis egyaránt az ízlésre hivatkoznak álláspontjuk igazolása végett. Gyöngyössi János „a *gustusnak* örök régulája-szerint” kéri ki magának az olyan vádat, amelyeket Batsányi „az ízetlen verseknek olly temérdek sokasága” miatt megfogalmaz, hiszen ezek nem „igaz poétai tűzzel s ízléssel” készültek, Rájnis József pedig a „jó íz és igaz ítélet” megrontásával vádolja a Museumot, elsősorban Batsányi fordítási elvei miatt. Nyilván nem ugyanazt értik hát az ízlésen, de hogy közelebbről mit, azt a vitában csak Batsányi fejt ki. A Museum teoretikus szövegeiben egyébként (leszámítva Verseyh későbbi Sulzer-fordításait) csak Batsányinál fordul elő az ízlés fogalma, még Kazinczy sem használja itt ezt, noha korabeli leveleiben gyakran találkozunk vele, s az Orpheus programjának is ez az egyik pillére. Bár Kazinczy ízlés-fogalma jóval összetettebb, mint a Batsányié, ahol érintkeznek, ott lényegi az azonosságuk.¹⁰ Ez a vonatkozás a kritika és ízlés kapcsolata.

Batsányi éppen a fordítást „kézi mesterségként” üzők ellenében definiálja fordítási elveit, mondván, a fordítások készítésében szükséges „a nyelv-birtok, tudomány, jó ízlés, s a tsinogatásra meg-kívántató békességes türes”.¹¹ Hasonlóképpen egyéni sajátosságként

⁶ MUSEUM, 2004., I. 110.

⁷ MUSEUM, 2004., I. 110.

⁸ A példák számosak. Rát Mátyást például még évekkel vitájukat követően is „híremre, nevemre bűdös nyálát locsogató hírközlő”-nek titulálta (*A magyar Virgiliushoz tartozó sisakos paizos mentőírás*, PENNAHÁBORÚK, 1980., 125.).

⁹ MUSEUM, 2004., I. 157.

¹⁰ L. erről részletesen tanulmányunkat: *Az 'aesthetica' fogalma és a Magyar Museum programja*, in Laokoon 2009., 6. sz. (<http://laokoon.c3.hu/szamok/6.html#debreczeni>) és az Orpheus új kiadásának bevezető tanulmányát (ORPHEUS, 2001., 359–386.).

¹¹ Az idézett rész szövegösszefüggése: „Nem kell a fordításból tsupa kézi mesterséget tsinálni; nem kell akárkinek, mihelyt valamely idegen nyelvenn egy kitsinyt dadogni, s tollat emelni tud, fordítani. Szükséges e végre a nyelv-birtok, tudomány, jó ízlés, s a tsinogatásra meg-kívántató békességes türes. A sok *Svédí Grófnék, Horátziusok, Fedrák, Hyppolitusok* 's a' t. ízetlen rontóji, már-is olly kárt tettek nálunk mázolásaikkal, hogy némellyek egy-általlában minden Magyar fordítástól irtóznak.” (MUSEUM, 2004., I. 165.)

kötődik össze fordítás és ízlés a fordításról szóló tanulmányban, az első számban: „A Fordítottónak olly kész tehetséggel kell birni, hogy mindenik gondolatnak, mindenik szó-ejtésnek érdemét, a dolognak mivoltához-képest, ízenként meg-tudgya határozni, ne-hogy azoknak választásában tudatlanságát, vagy gondatlan restségét árúlja-el; egy szóval: jó ízlésének kell lenni.”¹² Az ízlés e megfogalmazások szerint egyértelműen lelki tehetség, s nem érzék jellegű, még ha Home-ra hivatkozva „az emberi természetnek érező részét” említi is a vizsgálat tárgyaként. De rögtön elhatárolja magát attól, hogy „csak mint-egy instinctusból, tsupa belső hajlandóságból” közelíttessenek meg a széptudományok és a széptudományokra vonatkozó ítéletek.

Ez a döntően lelki-szellemi természetű ízlés azonban nemcsak egyéni sajátosság, hanem egy nemzet egészének is jellemzője, épp ezért, miként az emberek ízlését ki kell csinosítani a tökéletesség eléréséhez, úgy kell azt tenni a nemzeteknél is. „A szép Tudományok nem-is jöhetnek valamelly Nemzetnél nagy virágzásba, ha-tsak azon Nemzet a maga *gustussát*, ízlését tökéletességre nem viszi, s annak vezérlése szerént osztán, valamint a rosszszat, úgy a közép-szerűt-is el-kerüli, távoztattya. Erre a tökéletességére az ízlésnek pedig egyébként nem juthatunk, hanem-ha a szép Tudományoknak s Mesterségeknek fundamentomát, tulajdonságait minden figyelmetességgel s szorgalmatossággal ki-nyomozni, és ismérni tanúllyuk.”¹³ E részhez csatlakozik a Home-ra hivatkozó lábjegyzet, ami megerősíthetné azt a vélekedést, hogy itt az angolszász gondolkodói hagyomány *sensus communis* elméletét láthatjuk az ízlés fogalmában feltűnni. De a szöveg egésze mégsem támasztja alá e feltevést, mert itt csakis a széptudományok terén érvényes az ízlésfogalom, nem fonódik össze etikummal, politikummal és életmóddal, mint az angolszász hagyományban, s közösségi jellege nem a közös szokások adottságában testesül meg, a nemzetek *gustussa* inkább az egyéni ízlés mintájára, metaforikusan használtatik.

Az így felfogott ízlés legfőbb funkciója a kritika szükségességének megalapozása. „Egyedül tsak a figyelmetes, okos meg-vizsgálás tehát, vagy-is (mivel erre magyar szónk nintsen) a *Kritika* az, melly az ízlésünket ki-tisztítván, néki azt a kényességet és bizonyosságot adhattya, melly által az, valamelly munkának szépségeit, vagy hibájit, leg-ottan által-láttya; a kényes ízlés pedig nem egyéb, hanem olly kész tehetség, melly a *Kritikát* a leg-jobb módonn alkalmaztattya.”¹⁴ E ponton viszont a kritika az angolszász hagyomány (és az e tekintetben azt követő német populáris esztétika) mintájára, széles értelemben használtatik, magában foglalva a szép mesterségekkel való elméleti foglalkozás egészét is, gyakran az *aesthetica* neve alatt.

Az *aesthetica* baumgarteni fogalma ugyanis egyfajta általános ízléskritika megnevezésére kezdett használtatni a század második felében, aminek kevés köze volt az eredeti értelmezéshez, hiszen jelentős mértékben a retorikai hagyomány hatás-elvét átformáló pszichológiai-antropológiai közelítés volt rá jellemző.¹⁵ Mindezt az értelmezést maga a baumgarteni mű is ösztönözte, hiszen az *aestheticát* úgy határozta meg, mint az érzéki megismerés olyan tudományát, amelynek érvénye általános, de a szabad művészetek terén konstitutív jellegű.¹⁶ Ez utóbbi pontosítás (a 'szabad művészetek') egyértelműen a retorikai hagyomány *ars* fogalmához lép közel, s teremti meg ezáltal az átkapcsolás (és az esetleges átértelmezés) lehetőségét. Ha ugyanis nem az általános ismeretelméleti jellegre, hanem a szépmesterségekre való vonatkozás kerül a szemlélet homlokterébe, akkor szinte észrevétlenül aktivizálódik az ezzel kapcsolatos hagyományrend is. Az *aesthetica* tárgya, az érzéki megismerés sajátos baumgarteni fogalma így az ízlés jelentéstartományával csúszik össze, maga az *aesthetica* pedig valami olyasmit nevez meg, ami addig (s az angolszász

¹² MUSEUM, 2004., I. 21.

¹³ MUSEUM, 2004., I. 166.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Vö. BAEUMLER, 2002., 112., 264.

¹⁶ Vö. HORVÁTH K., 1999., 132.

hagyományban ma is) a legszélesebb értelemben vett kritika megnevezéssel bírt.

Ízlés és kritika eme egybecsúszó értelmezésének a német populáris esztétikában az a Sulzer volt az egyik legnagyobb hatású képviselője, aki az induló Museum szerkesztőire is adatolhatóan hatással volt. Ez a felfogás alapvetően szembenáll a de gustibus non est disputandum elvével, amelyet a popularitás képviselőjeként Gyöngyössi János megfogalmazott. Rájnisi ízlésfogalma nem kapcsolódott ilyen összefüggésekben a kritikához, noha maga is félelmetes hírű kritikus volt, deákos-literátus felfogása az ízlést sokkal inkább az egyéni stílushoz rendelte, miként fordításról vallott felfogásában is. A kritika ízlésformáló és ugyanakkor nyilvánosságteremtő funkcióját a korban csak a Museum képviselte programosan.

BIBLIOGRÁFIA

BAEUMLER, 2002. = Alfred Baeumler: *Az irracionalitás problémája a XVIII. századi esztétikában és logikában* Az ítélőerő kritikájáig, Bp., 2002.

HORVÁTH K., 1999., = V. Horváth Károly: *Utószó*, in Alexander Gottlieb Baumgarten: *Esztétika*, Bp., 1999., 127–138.

MUSEUM, 2004. = *Első folyóirataink: Magyar Museum*, I–II., kiad. Debreczeni Attila, Debrecen, 2004.

ORPHEUS, 2001. = *Első folyóirataink: Orpheus*, kiad. Debreczeni Attila, Debrecen, 2001.

PENNAHÁBORÚK, 1980. = *Pennaháborúk*, kiad. Szalai Anna, Bp., 1980.